

1815 Tom.

120
2

अथ

ॐ । आयुर्वेदप्रकाशः ।”

उपाध्याय विरचितः ।

(वैद्यशास्त्रम्)

१२०
२

Ayurvedprakash

(११)

120
2

अथ
"ओयुर्वेदप्रकाशः।" ✕
उपाध्यायविरचितः।

पाक०

१

श्रीगणेशायनमः अथ पाकावलिं वक्षि कटुतिक्तादिभेषजैः विचिकित्सावर्तान्तरां रा
जसां नाहिताय वै १ चिकित्सायां द्वयं सारं पाकविचारसायनं पाकोऽवले हभेदस्याभे
दस्यात्सोमृदुः सपुनः परः २ अत्र शिक्ता काष्ठौषध्यः पथकपेष्वाः सुगंधादिपथकप
थक संपिष्यवस्त्रसंपूतमुभयं स्यापयेद्विषक ३ द्राक्षाफलश्रीवादामप्रभृतिस्पाद्यदत्रे
नतत्येषां भिषग्बर्धैः किंतु भुरिविस्वरादुपेतं स्वसतेदुलचारस्य बीजा नितु यथा स्थि
ति ४ पाके द्राक्षादिचारस्य मज्जानमनुपाधिकां पाकानुसारतो ग्राह्यं चरितं तत्सु
खा वहम् ५ पाके जाते सिपेत च काष्ठौषधिभवं रजः दर्व्याविधद्वये सम्यक् किंचिदुष्मे सुगं
धिच ६ मुरुर्विघट्टय न्यश्नादाक्षयं प्रसिपेत्युनः पुनः संघट्टय त्सर्वमेकीभावं यथावजेत्

राम

१

७ ज्वालाग्निं वर्जयेद्द्वयः प्रक्षेपसमये ध्रुवं अन्यथा हि न वीर्याग्निभेदजानि प्रतापतः ८
 केचिच्चातुर्व्यसंसिक्तबुद्धयो हि भिद्यन्वराः सर्वथा पावमाने तु कलाशः कृतमिच्छकं ९ विमि
 श्रयंति वेपा केचमत्काराय भागतः अनुक्तमपि पाकादौ धात्वादिपुष्टिपेत्सुधीः १० चं
 दनाभ्यादितद्वच्चयथा विभवमप्ययत् नाभ्यंजिते तु संस्थाप्यं संपुटे न न्महोषधं ११ सुगं
 धितैलंजितभाजनाने स्थाप्योऽवलेहः किल राजयोग्यः वर्षासुवेद्याः प्रवदंति पाकलेहा
 दिक्कं नो नो बहूतस्य कुर्यात् १२ मितं कृतं द्वित्रिदिनांतराले स्थाप्यं सुधर्म्यं ह्यवलेकादि वर्षा
 अतो रवलविवर्जितं तद्भवेतु जुष्टं किल जंतुकीटे १३ पाके ग्राह्यासिताश्वता विमला गराकारि
 णी समलांशोधयेत्तत्राद्या वन्मलविनिर्गमः १४ यथा समलां गंसितां स्नाय्य कटाहे विपचे

राम

पाका०

२

तुधीः संसेव्य सर्वतस्तत्र गोदुग्धं संजलं मुहुः १५ वस्तुपोतकयोगेन ततोर्ध्वं संमलं हरेत् ।
एवं पुनः पुनः कुर्याद्या वन्मलविनिर्गमः १६ पश्चात्पक्वसमानीय प्रक्षिपेदोषधानितु इ
ति कंचिन्मया प्रोक्तं पाकशासनमुत्तमं १७ शेखं लोकाद्राह्यं तत्रादौ वरुणपाकः पूगं द
क्षिणादेशं दशपलान्मानं भृशं कर्तव्यं जलयोगतो मृदुतरं संकुट्य चूर्णीकृतं तच्चूर्णी
पशो धितं वसुगुरो गोभुधुग्धे पचेद्द्रव्या जांजलि संयुतेति निखले दधातुलाक्षं सिता १८ प
कं तज्ज्वलनात्तिष्ठति प्रतिनयेत्स्मिन्पुनः प्रक्षिपेद्यच्च तत्तदुदाहरा भिवरुला दृष्टादरात्संहिताः
एकानागवला वला सचपला जाती फलालिंगिता जाती पत्रक मत्र पत्रक युते तच्च त्वचा सं
युतं १९ विश्वावीर नवारि वारिदवरा वांशी वरी वानरा दाहासे सुरगो सुराथ महती रवर्ज्ज्वरि

राम

२

रिकासीरिका धान्याकंसककेरुकंसमधुकंशृंगाटकंजीरकं पथ्यंकाथयवानिवरटिका मां
सीमिसिमेथिका २० कंदेखत्रविदारिका यमुशलीगंधर्वगंधातथा कचूरं करिकेशरंसमरिचं
चारस्यबीजानिच बीजंशाल्मलिसंभवंकरिकणाबीजं चराजीवजं श्वेतं चंदनमवरक्तमपिचश्री
संज्ञपुष्पैः समं २१ सर्वं चेति पथक पथक पथक पलमितं संचरयत तत्र सिपेत्सूतं वंगभुजंग
लोहगगनं सन्मारितं स्वच्छया कस्तूरी घनसारचूर्णमपि च प्राप्य यथा प्रसिपेत् पश्चादस्पृश्या
इकान्विचरयेद्विल्वप्रमाराणां तथा २२ तं भुक्त्वा च सदा यथा न लवलं भुंजीत नाम्लं रसं पूर्वस्मि
न्नशिते गते परिनतिं प्राग्भोजनाद्भक्षयत् नित्यं श्रीरतिवल्लभाख्यकमिमं यः पूगपाकं
भजेत् सस्यादीर्यं विवर्द्धि वृद्धमदनो वा जीव शक्नो रतो २३ दीप्ताग्निर्वलवान्बलो विरहितो

पाका०

३

रुचः सपुष्पः सदा वृद्धो योपियुवेव सोपितु चिरः पूर्वोन्दुबन्सुंदरः २४ इति रतिवत्तलभारव्यः पूगी
पाकः एतस्मिन्नरागे वत्तलभे यदि पुनः सम्यक् करवुरासानिका धतूरस्य च बीजमाकलकरः पा
थोधि शोयस्तथा सन्माजूफलकं तथा रवसफलत्वं कापिनेः क्षिप्यते चूर्णादी विजया तदा
सहिभवेत्कामे प्रवरो मोदकः २५ इति मत्तकामे प्रवराव्यः पूगपाकः हेमोभोतहचंदनं चिकुटु
कंधाची पिपालाकुरु मज्जानसि सुगंधि जीरकयुगं मृगाटकं मसकी जाती कोशल वंग धा
न्यकयुगं प्रत्येकं कर्षद्वयं पूगस्पाष्टपलं विचूर्ण्य च पयः प्रस्थत्रये समिधैः दद्याद्भोः कुंडवंसि
मार्धकं तुलां धात्री वराव्यं जलिर्मदाग्नौ विषचेद्विषकृशुभदिने सुस्निग्धां डेलिपेत् यः खादे
दनिशं प्रभाते शमये मेतश्मजीरं ज्वरे पित्तं साम्लं मसकं सति गुददृशो वेक्रातनो सासुच

राम

३

मंराग्निचविजित्यपुष्टिमनुलांकुर्याच्चशुक्रपदं पूरंगभवरंपरंगदहरेस्त्रीरामसूक्तदोषजि
म् २७ इति द्वितीयः पूगः पाकः विजयायारसंशुद्धंतुलामात्रं प्रदापयेत् स्त्रीरंगं तुला
र्द्धं तु शानेर्मृदग्निना पचेत् २८ धनीभूतदुनाय्यं रं डायः पलविंशतिः चतुर्जातं लवंगं
च बोधमाकल्लकं तथा २९ जातीफलं जातिपत्री ह्यस्वगंधा पुनर्नवा नामार्जुनीस्य
गुप्फाणां सर्वमानपलार्द्धकं ३० एतत्सर्वं तु संमिश्रं पलार्द्धगुटिकां भवेत् प्रातः प्रातः प
ञ्चाहादिधातुपुष्टिवलंगदा ३१ प्रमेहव्याधिशमनी सर्वातीसारनाशिनी स्वासंकासं तथा
षाण्डं स्त्रीरंगदुपदं तथा नाशयत्येव वरुणाशुवाजं संभं विधायिनी ३२ इति विजयापाकः
नागरं रं डशः कृत्वा प्रस्थमात्रं भिषग्वरः अजादुग्धाठके दं देवि पचेन्मंदवन्तिना ३४।

पाक० घनीभूते तु पयसि सुटीतस्मात्समुद्धरेत् अतिसूक्ष्मं च निधिष्य शोषयेदापयेदिनं ३५ राम
 ४ घृतमांसीसमावाप्यातावदुग्धं पुनः पचेत् यावत्पिंडत्वमायानिततस्तत्र विमिश्रये
 त् ३६ चातुर्जातं तु गोवेल्लं धान्यकं जीरकं दधं मिसिमाकल्लं कंकुषं लवंगं च शतावरी
 ३७ तालमूली त्रिकुटुंबं कपिकंधूचं घटुकटुं जातीफलं जातिकोशं शृंगादं रुधिरां ३८
 त्रिवर्तं पद्मवीजं च त्रिफलां च वसलां च जलचयं वा जिगंधाचंडनागरं कारवी ३९ कंकालम
 जगंधाचंडासामसोडचारकं अजामोदाचवारासं नारकेलं गरंतथा तथा कर्पूरं मधुकं लो
 हं वंगं ताम्रं शिलाजतु स्वर्णमादिकं मण्येतत्सत्यैकं कर्षं समितं ४० चूर्णं कृत्य क्षिपेत्तत्र वा
 शिभ्यां मर्दयेद्दं ततः खरं दुतुलां यत्कातया क्षुत्तु चिकित्सेत् ४१ खराडनागरं चैव भैष ४

ज्योतिर्मदमुत्तमं यथावलमिदं देवादेत्यातनक्तं च भेदजं ४३ स्त्रीणां मतिहितं नावयथ्यं यथ्यवि
चारणां तथेवागोदो ह्वरेकासेष्वासेमन्दानले तथा ४४ संग्रहणं रक्तगुल्मे स्त्रीणां प्रदरोगके
रक्तपित्तैश्चाग्नयते सर्वदा तमयेषु च ४५ धातुशोषे प्रमेहे च रत्नदोषे स्वरक्षये दुग्धक्षये मूत्ररो
गे कामलायां गलग्रहे ४६ स्रष्टिकापवनव्याधौ शस्तमेतन्न संशयः अश्विभ्यां पूर्वमुदि
तः शस्तो योगो यमुत्तमः ४७ तथा सौभाग्यदां शुंठी स्त्रीणां पुत्रप्रदोत्तमा शतिसौभाग्य
शुंठी पाकः नागरस्य पलान्यष्टौ गुडस्य पलस्योऽश्वधुतं च कुडवं दद्याद्दुग्धाष्टकुडवं तथा
जातीफलं लवंगं च चातुर्जातकमेव च ४८ अथ कंचिन्नकं चैव कर्षकं च प्रयोजयेत् स्याप
यन्नरत्तिकाभां डेमंदानलविपाचिते ततः शीतसमुद्धृत्य मधुनः कुडवं क्षिपेत् विम्वौषधः

पाका०

५

चलेति यंवालेव हे प्रयो जयेत् वयोवाजी करश्चैव बुद्धि कांतिवल प्रदः प्रमेहान्नाशयत्याम्बु
तथा सूर्योदयं तथा इति शंभुमवलेहः जाती पत्रीनवां पस्थो चूर्णयित्वा घचालयेत् ५३।
कटाहे निक्षिपे घत्नाद्रो दुग्धस्य तुलां शुभां तुलां क्षीशर्कं संवेतां शनैर्मृद्वग्निना पचेत्
५४ यदा दर्वी प्रलेपः स्यात्कल्कस्य कुडवक्षिपेत् कदुषं चतुर्जातं लवंगं मस्रकी नतं ५५
मोचा कं मुशली दं दं स्वयं गुप्ता च गोक्षुर जीरकं कुकुमं च कंकोलं च नलदं हिमं ५६ खुरा
सानं कुवेरं च कवावे सिंधु सोषणं कनकं व्यालफेनं च वंगजा म्याभ्रमा पलं त्रिशचत्वारि
संख्याया पथ क कर्षाणि चूर्णयेत् निःक्षिपेच्छोभने भांडे भक्षयेत् कर्षमात्रया ५८ वल
वीर्यं करो वृष्यं प्रमदा लहृदकारकः मति कांतिं करो वाजि वेगं करोति यः ५९ धात्वोजस्र
स्मृति

राम

५

प्रजननः सेवते सुंदरीशतं प्रमेहान्विंशतिहन्त्या स्यात्सकामान्स्फुराणान् ६० जीर्णोच्च
रंचयद्दमाणावन्निमाद्यामरोचनं नाशयेत्सकलान् रोगान्जातिपत्रावलेहकः ६१ प्रा
णाचार्येण रचिते ह्यात्रेयाद्यैश्च पूजितः इति जातिपत्रीपाकः अहिफेरां पलं कुर्याद्दोदु
ग्धं चादकद्वयं ६२ मृदुग्निना पचेत्सर्वं गुह्यं खराडं च तत्समं चातुर्जातं विज्रदुकं लवंगं जाति
पत्रिका ६३ जातीफलं चकं कोलमाकल्लं मुशलीद्वयं कोकिलासम्पवीजानि केशरंचय
चित्रकं कर्षाक्षं च पथकं कुर्याच्छीतीभूते च तत्तिपेत् ६४ बल्लद्वयं ततः खादेदलकालाधपे
क्षया ६५ प्रमेहं मधुमेहं च पांडुरोगं हलीमकं कासेश्वासं क्षयं पुंसो बलवर्णविवर्धनं अशंसि
गृहणीहंति वाजीकरणमुत्तमं इत्यहिफेरापाकः पिप्पली प्रस्यमादाय पचेत्तीरे चतुर्गुणो अ

पा० व० धातुकं पतंगं शुद्धं खंडार्धकं तथा लेहं पचेद्भुतं तावदावत्पाकं सुपाचितं ६८ ततो द्रव्याणि चै
तानि सुलक्षणानि प्रयोजयेत् एलात्वग्नागपुष्पं चलवंगं नलदंतथा ६९ नागरं पिप्पली
६ मुस्ता श्रीखंडं मरिचं नतं कटुत्रिंशं जातिपत्री कुंकुमं मधुकंतिलाः ७० प्रत्येकं चाक्षमात्राणि
रसभस्मयुतानि च सर्वैः समांशं तच्चूर्णं लेहवत्साधु साधयेत् मधुनः कुडवदत्वारवादेदग्नि
बले यथा वृष्यं पुष्टिकरं नुस्त्रं चतुष्पलं त्वग्निवर्द्धनं बलदान्यकरं चैव छर्दिमूर्च्छाभ्रमापहं राह
तस्मात्प्रशमनमोजस्यं धातुधातुवर्द्धनं ७१ बोधनं चेंदियाणां च प्रमेहान्कंतिविंशतिं दोषत्र
यप्रशमनं हयरोगविनाशनं ७२ वीर्यसंभकरं चैव तथा वाजीभ्रं परं वातांतक्ररं ह
द्यं पिप्पलीपाकसंज्ञितं ७५ इति पिप्पलीपाकः पिप्पलीनां रजः प्रस्थं क्षीरं दद्याच्चतुर्गुणं । ६

संडंचतुर्गुणदद्याद्गोधृतं चाढकं पचेत् चातुर्ज्जितं लवंगं च जातिपत्री च पत्रकं एतानि स
मभागानि पत्यार्धानि प्रकृत्य मेत् लोहभूते पचेत्पात्रे यावद्वा बालुका भवेत् अवतार्य ततः शीघ्रं
स्निग्धभाडे निधापयेत् ७६ सेवयेत्सततं यावत्प्रातर्गोष्ठ्या वलं नयश्च कक्षतः सीरो दुर्वले व्याधि
कारिणे स्त्रीप्रसक्ते सदा वेधे शीर्ष्यहीनप्रदापयत् इतिलमुषिष्यलीपाकः प्रस्थं गोक्षुरसूक्ष्मचू
र्णमुदितं दुग्धाढकं पाचितं जातीपत्रलवंगं लोधुमरिचं कर्पूरमाकल्लतं अधेशो घसुवर्णवीज
रजनीधात्री कणाकेशरं चातुर्ज्जितं तथा हि केन कसटी सुंही कुवेरा ह्मकं तुल्यं शर्करया तदध्वि
जया प्रमथार्धकं गोधृतं युक्ता वैद्यवरेणानिर्मितमिव मंदाग्निना याचितं प्रातः सेव्यमिदं महौषध
वरसो गोधविध्वंसनं ह्यशोघ्नं सकलप्रमेहशमनं पौडागरादावरां इति गोक्षुरपाकः निस्तुयं वा

पा० व०

७

सुरी वीजं कृत्वा त्रिंशत्पलानि च ८२ त्रिंशत्पलांसि तां दत्वा धृतं दद्यात्पलायकं दुग्धमाठकसे राम
युक्तं मृदुना वन्दिना पचेत् ८३ यावदवीं पुलेपस्या तावते चूर्णं तं सिपेत् जातीफलं त्रिकदुक्तं त्रि
गंधं देवपुष्पकं ८४ आकल्लकं जातिपत्री कोकिला बीजकेशरं पुनर्नवाफले द्वेचमुशल्यास
हफेनकं ८५ पारंदलोहचूर्णं च अभ्रकं च पलार्धकं चंद्रमागरु कस्तूर्यः कर्पूरं शारामात्रकं ८६
पलार्धं भरुये देतकुय्यादीर्यं वलप्रदं मिहंति सर्वमेहं श्वकामंदघातुर्गुणां ८७ तत्रापि हरीरा
दहस्य वलपुष्टिदिवर्धनम् इति कपिकच्छपाकः नारिकेलस्य पाको यंतद्वयाः कथयामि ते ।
सनीरं रम्यमादाय एथ कानीयमुद्धरेत् निस्तुषीकृत्य यत्नेन खंडं खंडं तु कारयेत् ८८ अस्मिन्नाम
हृयेता वाद्यवलिं डलमाप्नुयात् प्रसिप्य शोभने भांडे तच्च नीरं विमिश्रयेत् ८९ कुडवं च धृतं दद्याद्द्वयं ७

गंधसमावहं नारिकेरस्य तुल्येन खंडं दद्याद्यथाविधि पचेन्मृद्वग्निना सम्यक् शनैर्देव्यो विधये
तु रवौ प्रलेपे सजाते द्रव्याणीमा निरुद्धिपेत् स्थापयेत् तिन्नागधमांडे च सुगंधाद्रव्यं धूयिते एतद्यदि
विपक्वं स्यात् हृद्यं विषं भिशीतलं तर्प्यं गुरु सुस्निग्धं बृहत्तं वस्ति प्रोधनं ८५ वृद्धिकरोति मंदा
ग्निरक्तपित्तपिषापहं वानरक्तहरं चैव गधुणीनाशनं परं मधुरं नेत्ररोगघ्नं वातपित्तनिवारणम्
वाजीकरं च हृद्यं च वल्पं शुक्रविनर्धनं धातुपुष्टिकरं चैव द्रव्यं वने प्रसादनं दहकं दुहरं चैव तत्काठ
हृदोगनाशनं अर्शो हति तथोन्मादं बध्नतु प्रदरं तथा अनिव्यवाय च्छीरणानां स्त्रीषु संतुष्टदेहिनां
८६ स्त्रीणां च बालवृद्धानां हितं स्यान्नारिकेलकं रसायनं नराणां वैदेवानाममृतं यथा १०० इति
नारिकेलपाकः पाठांतरेण प्रस्थंगोक्षुरसूक्ष्मचूर्णं मुदितं दुग्धाटके पाचितं जाती पत्रल वंग लोधु

पा०६-

८

मरिचं कर्पूरं रसां कलूषं अधेशोष सुवर्णं वीजरजनीधात्री कणाकेशरं चातुर्ज्जोतमथा
हिकेनममलं शुद्धीकुरवेरक्षकं १ तत्तुल्या च सिता तर्ध विजया प्रस्थ दयंगो घृतं प्रोक्ता वैद्यवरेण
निर्मितपुरा मंदाग्निना पाचितमुप्रातः सेव्यमिदं हिमानववरैव्याधेश्विध्वंसनं हृशोभ्योऽ
हिनं प्रमेहशमनं प्रोक्तां गनाद्वावकं २ ह्रीं गोपुष्टिकं रं दत्तं दत्तयहं वाजीकरं कामिनामेतद्रजं
तिमानिनी मृगदिपुर्वातार्तिहृदौषधम् इति गोसुरयाकः गोसुरः स्यात्पलशतं गुरुगामभया
शतम् ३ नृपवृक्षं तदर्थं ता मृकरसं निर्जरं केतकी काष्ठं कुष्ठं यष्टी च तत्समं ४ एवं दृष्टं मूलं च
उशीरमथ वासकं चतुर्दोशोभसः काथमष्टांशं वस्त्रागालितं घृतस्य कुडवं दद्यात्तुलामात्रं गु
डस्य च यष्टी कलत्रयं कृत्वा ह्यश्मभेदस्त्रिंशं कटुं ६ कौंती वासकदुःस्पर्शं त्रिंशुगंधिशिलाजतु

राम

८

पलाग्निषोडशदासासिशिरेदाशयेद्विषक ७ प्रातःकालेचलेहंतुप्रपिवेनंदुलमुना मूत्रक
छंमूत्ररोधमूत्राधातंतथास्मरौ सदाहंवेदनोयुक्तंरक्तदोषस्तथैवच प्रमेहमधुमेहंचनाशयेच्च
रोद्रव ८ इतिगोक्षुरहरोतक्पावलेहः श्लक्षांकृत्वासुगंधायाश्चुरांदिशपलान्मिमे तदर्धनागरंच
तंतदर्धोपिपलीमुभा १० मरिचानापलंचैकंसूतं चूर्णितुकास्येत् त्वगेलोपत्रपुष्पंचपृथगेकपलं
पलं ११ तुलाधंतुगवांसीरंदुग्धाधंतुमाक्षिकं माक्षिकाधंतुगव्यंमत्स्यंडापलविंशतिः १२
कटाहमन्मथेदिस्रापाचयन्मदुबन्दिना कृशानुज्वालयेत्तवदुग्धाधंतुयावताभवेत् १३ अथ
गंधादिकंचूर्णंकिंचिदुग्धेनलोलयेत् पूर्वकथितदुग्धेचक्षिपेत्तच्चपुनःपचेत् १४ दर्वोपलेपेसंजा
तेचानुर्जातंविनिक्षिपेत् पयोमुक्तंधृतंदृष्टापश्चादतारेयेद्विषक १५ तच्चूर्णंतिंडुलाकारंताव

पा० व०

त्रिष्यन्मादिशेत् जीरकं गुणिकं पंचल वंगंत गारंतथा जातीफलमुशीरं च बालकं नलराक्यं
श्रीफलांभोतहं धन्यधातकी वंगलोचनं ७ धात्रीरवदिरसारं च धनसारं तथैव च पुनर्नराज
गंधाचरुताशनशतावरी १८ मात्रागधानिकचैवाद्रव्याणामेकविंशतिः पलार्धं पारद
स्यात्र रससिंदूरकस्य च १८ सूक्ष्मचूर्णाकृतं चैतद्योगे स्वस्मिन्निक्षिपेत् पश्चात्सुशितं
मधुयुक्तं निग्धभांडे निधापयेत् पलार्धं मपि मुंजीत सुस्निग्धाहारभोजनः कासंश्रासंतथा
किंकायजीरां वातशोणितं श्रीहामयं च वातं च आमवातं च दुर्जयं शोफशूलं च वातार्शपांडु
रोगसकामले २२ गृहणी गुल्मरोचं च अन्ये वातकफोद्भवाः किंकाशः विलयं याति तमः सूर्यो
दयेतथा १३ सकमासप्रयोगेन वृद्धः संजायते युवा मंदाग्नीनां हितं बलं बालानां चांगवर्द्धनं

राम

८

स्त्रीणां च कुरुते पुष्टिं प्रसवे स्तन्यवर्धने स्त्रीणां चाल्पवीर्याणां युक्ताक्रामाग्निदीपनं २५
सर्वव्याधिहरं श्रेष्ठं योगं सौर्वीचं नमो विदः इत्यश्वागंधावलेहः अश्वगंधाप्रस्थमेकं क्षीरदोराद
ये पचेत् घृतप्रस्थमिदं चैव रवंडप्रस्थत्रयं तथा प्रस्थार्धं च तिलामाषाविपचेन्मृदवकिना ।
२७ यो वै विजातहवुषाशताह्वचशतावरी दण्डकोपौष्करं जातीशोटीगोक्षुरकं वला २८
यवान्नीयं थिग्रकं लोहं नागशुल्वं पलं पलं प्रक्षिपेद्देवतार्याथ वा ददग्निवलयं तथा सर्वान्वाता
मयान्कृति कटिपदं मुदस्थितान् अस्थिभगं तथा शोथं संधिवातं मुदा तरणम् ३० बध्नहृद्दोग
क्षीणानिश्वासकासप्रमेहनुत् अश्वेभानोहितं यं न कालिदं पुष्टिदं वलम् ३१ इत्यश्वगंधपा
कः धात्रीफलानि भव्यानि तीक्ष्णलोहश्च वेधयत् विश्वाभरसाराण्यत्रैव फलैः संसेदयेद्

पा० व०

१०

श ३२ ततोदग्धेन संसेद्यपानीयेन तथा परं मधुमध्ये क्षिपेद्वां डे स्थापयेद्दिनविंशति विं राम
नयं मधुसंत्यज्जमधुमध्ये पुनः क्षिपेत् सर्कशं विन्यसेद्वां डे धात्रीफलानि चोपरि ३४ सि
ता धात्रीफलान्येव मुपर्यपरिधारयितुं दिनानामयुतो दद्यात्क्षीणो वा ते क्षये मदे ३५ ॥
प्रमेहं मूत्रकं छं च नाशयेत्तत्क्षणादपि दुष्टं पित्तप्रकोपं च शमं याति न संशयः ३६ कीर्णवृद्धि
कृतान्मारुतं हि संदीपयानानि रक्तपित्तं शमं याति धात्रीफलनिषेवणात् ३७ इति मधुपर्क
धात्रीफलवलेहः कौरवो रागयुक्तं तत्त्वसालकुडलं मंदाग्निना याचितं यावत्पाकं गते परि
हितं प्रस्थं गुडं प्रक्षिपेत् चातुर्जितलवंगजातिफलयोर्मृत्ना तु गाधान्यं कुंशुं हीमागधिको
खण्डाश्च मधुमया लोहैश्च मिश्रीकृतं ३८ हृशे गन्धकाशमारुतगदान्दहिकामसृक्शोष १०

कानविशन्नेहशिरोविकारशयनोरोगान्शेषान्जयत् इत्यसालीपाकः निस्रुवंवीज
मैरंडं पयस्याद्यगुरोपचेत् ३९ तस्मिन्पयसिशेषे चतुर्जपरिशोषयत् पश्चाद्दुतसमं
पुक्तं संपचेन्मदुवन्निना ४० कटुत्रिकूलवंगश्चुरालात्वक्पत्रकेशरं अश्वगंधोशिफूरा
स्नायद्रूपधारेणुकावरी ४१ लोहं पुननावाश्यामां उशीरं जातिपत्रकं जातिफलमजाम्बु
सस्मचूर्णं त्रिकारयत् सतत्कर्षद्वयं चैव समं रवरांडविमिश्रयेत् मात्रापलाद्धं कृतं स्पृष्टं तत्
स्थायं भक्षयेत् ४२ अशीतिर्वीतजान् रोगान्श्चत्वारिंशच्चपैतिकान् उदररिणं तथा चाष्टौ ह्यत्र
वृद्धिर्निर्हति च विंशतिर्मेहजान् रोगानामवातं सुदारुणं चत्वारो गृहणी रोगा हरि रोगं गलग
हं ४५ इत्येवं उपाकः चूर्णं तत्राद्रकप्रस्थं गुडप्रस्थेन पाचयेत् सर्पिषः कुडवं दत्वा चूर्णं तत्रै

पा०३०

११

वमाचरेत् ४६ चातुर्जोतं पलं व्योषं विफला तुल्यभागिका लवंगमगंधाभङ्गा वषभूनिंव
पौलष्करं देवदार्वश्च गंधाचजाती पत्रफला गुरु गायत्रीसारम्पदीकादिगुणा योरजः क्षि
पेत् कासं श्वासं ह्यंशोषं यडैकदशरूपिणं श्लेष्मप्रकोपाने च मंशग्निमुदरग्रहं हृद्दोगं
रक्तरोषं च हंति वरुणं ग्निवद्विहृतं च लघुषिप्रदेवघ्नोऽप्यार्द्रकाले हउच्यते ५० इत्यार्द्रकाव
लेहः आर्द्रकं रवं उशः कृत्वा तत्समं सुरभी घृतां लोहे विशाले सुहृदे मन्मथे वा विचक्षराः
५१ यावन्मात्रा द्वेकः रवं डास्तावन्मात्रो गुडं स्मृतः दर्वोपलेपनं यावन्मात्रं च यन्मदुवर्णिना ५२।
सम्पक्वं कृतं तोजात्वा कल्पा नीमानिरापयेत् विश्वाजा व्युषां नाम केशरं जातिपत्रिका ५३
एलात्वं कपत्रमगंधाधान्यकं कृष्णजीरकं ग्रंथिकं च विडंगं च तस्मिन् शीते पुदापयेत् ५४ तुयो

राम

११

यो न सर्वाणि स्निग्धभाडे निधापयत् पलार्धमपि भुंजीत शीतकाला विशेषतः ५५ श्वासं
कासं स्मृतिभ्रंशं स्वरभंगमरोचकं कर्णनासास्यरोगं चक्षुरोगमुरुः क्षतं हृद्दोगं ग्रहणीशूल
गुल्मशोषान्निवारयेत् इत्यादिकपाकः निस्तुम्लशुनं कृत्वा रात्रौ तत्रैविमिः क्षिपेत् तदुग्रगंध
नीशाय पातर्ग्राहं जलप्लुतं प्रस्थमात्रं तु तत्पिष्ट्वा क्षीरप्रस्थचतुष्टये ५६ विपाच्यमादौ भूते
स्मिन् सपिण्डः कुडवं क्षिपेत् रात्रौ शतावरी छिन्ना शटी विश्वासुरद्रुमं बध्नादरुकरिपाग्निः
सजाकासपुनर्नवा फलत्रयं पिप्पली च कृमि ध्वाः कर्षसंमिताः ६० विचूर्णिशीते कुडवं मधु
नस्तत्र योजयत् सिताप्रस्थचतुष्टयं च पंचभं विमिश्रयेत् पलं च भक्षयेन्मात्रं माद्यवाते हनुग्रहे
६१ आक्षेपादिषु भेदेषु कथं रसं नदुःसहं सर्वंगसधिभग्ने च प्रवले मारुते हितः लशुनस्य सु

पा०४०

१२

पाकोयं वरणीयुपुष्टिकारकः इतिलशुनपाकः अथस्त्रीयोग्यपाकः रशोरकुडवंचैव घृतं ग्राह्यं
चतस्रसं गोक्षीरं भाजनं देयं पचेत्सम्यक् भिषकवरः अउताय्यप्रक्षिपेत्तत्र गुठकोलद्वयं मु
भं ६५ एवं उपस्थद्वयं चैव पाके कृत्वा क्षिपेत्पुनः पाषाणमेदं त्रिकदुलो ध्रेया तीक्ष्णता
वरी मंजिष्ठाधातुकाया जूविल्वं मौचरसं तथा एतेषां श्रुतिमात्रं च चतुः कर्षं च मोदकं ६७
स्त्रीप्रदं निहंत्याश्रुयोनिदोषं ग्रामं नयत् इति कशेरुपाकः श्लेष्मातृकानां यवनोद्धृतानां
रक्तच्युतानां च तथा द्रुकं स्यात् ६८ ऊर्ध्वेष्टिकाचूर्णं कर्णोर्विधृष्य प्रक्षाल्य तोये र्विस्त्रजेत्प्रवा
ते शुष्कानि तानि द्विदले कृतानि ततः पचेदप्सु चतुर्गुणसु ६९ तत्पादशेषं परिपूतशोतं
क्षीरेण तुल्येन विषाचयेत्तत् घृतांतपुक्तेन धनं यथा स्यात् सौवलाघातशभिः पलेभ्यः ।

राम

१२

७० सञ्जयस्यैकलचंद्रासीविजातवासाखदिरामृतानां सनेदनाकल्लकवावासदेव
पुष्पंमुशलीद्वयं च ७१ कंकोलमूर्त्तीद्वयदीप्यपुष्पंनतेसरंगंगजपिप्पलीच विदारिजा
नीफलमत्रमस्तकीकुवेराजीरागुरुसन्धिशाचं मेदाद्वयलोहरसैंदूर्युक्तंवेगंतथाकुकुम
कूर्चमेकं विमिश्रसंस्थाप्यदिनानिसप्तततः प्रयोज्याग्निवलेनमात्रा ७२ जयद्विकारान
रिवत्ताश्चकुशादृष्टिप्रदंरात्रिकलंकरोति दंताविशीर्णादृढतां प्रयातिविशीर्णाकंरागु
लिनासिकानि सुधारसादप्यधिकप्रभावोनाचात्रपानादिषुयंत्रांच अनल्पमेधानरसि
हवीर्योरुजाविहीनः सबलः सुरूपः ७५ बहस्पतेरप्यधिकश्रुब्ध्याकौत्यास्मरादप्यधिकसु
खीच शतायुषंचैव नरं प्रपद्यतेराजा ह्ययं सर्वरसायनानी ७६ इत्यमृतभल्लातकपार्कः

पा० व० तुलामादायवासायः पचेदष्टगुणोदले तेन पादावशेषेण पाचयेदाठकंभिषक् हरितकीनां राम
 चूरीस्मरं डाचशुद्धा तथा शतं शीतोभूतेक्षिपेत्तत्र लोदस्याष्टोपलानि च तं शोड्वायांश्चत्वारिपि
 १३ प्ल्याष्टपलं तथा चातुर्जातं पलं चैकं लेहायं संप्रगाशयेत् रक्तपित्तं हयं कार्श्यासमग्नेश्चमं
 दतां इति वासायकः इदं वा रुशिकमुसें शुटीरंती हरीतकी ८० त्वत्सदी विडुंगानि गोचरश्चि
 त्रकसाया तेजोकाचदिकयाणि पृथक् इत्याशिकारयेत् स्रुयास्पपलान्यष्टोवृद्धदरश्चतुष्प
 लः चतुष्पलं स्यादुल्लातं काययेत्सर्वमेकतः जलदोणे चतुर्थांशं गृह्णीयात्काथमुत्तमं शी
 तयुग्मं रसं भूयः काथेभ्यस्त्रिगुणो गुडः ८१ लेहं पचेत्ततः तावद्वावर्दी प्रलेपनं पंचगुल्माश्च मेह
 श्वापाण्डु रो गेहलीमं जयेद्दंशीमिसरीणि तथा सर्वोदराणि च रसायनं चरं चैव मेधाजननमुत्तमं १३
 २ अवातार्थं ततः पश्चाच्चूरीनां निदापयेत् ८४ ततो मां
 त्रं प्रयुंजीत जीरो लीशोरसायनं २

गुडः श्री बाहु सालोयं दुर्नोमादिः प्रकीर्तितः शतिसूरगापाकः शतंसद्रुसुभाग्यस्तुदशमुत्पास
तः परं शतं हरीतकीनांच पचेतोये चतुगुरो पादशेषचशीतं नुतस्मिन् च सुपेरिपुते ८८ आलो
उपचतुला पूतां गुडस्य पुष्टिपत्ततः पुनः पचेतं मृद्वग्नौ यावल्लेहत्वमाप्नुयात् शतंच मधुन श्वैव य
दपलानि प्रदापयेत् त्रिकटुत्रिसुगंधंच पलिकानि पृथक् पृथक् ८९ कर्षद्वये यवक्षारं संचूर्ण्य प्र
क्षिपेत्ततः भक्षयेद्यथा मेकाले हृषार्धपलं लिहेत् स्वांसं सुरातृणां हंतिकं संपंचविधं तथा इति भा
गीपाकः समूलपत्रान्वितकंटकार्या मुलाजले दोषापरिपुतांच ९० हरीतकीनांच शतं विदधाद्
न्यत्रयत्काचरणावशेषं शीतं सुपूतं त्वमया समेतं क्षिपेत्कटाहे च पुनस्तदेव गुडस्य दत्वा शतमे
तदाग्नौ सुपक्वमुत्तार्य ततः सुशीते कटुत्रिकंच त्रिपलप्रभाराणं पलत्रयं पुष्परसस्य तस्यां ९४

लिपेद्यतुर्जातपलं यथाग्निप्रयुज्यमाने विधिनावलेहः वातात्मकं पित्तकफोद्भवं च त्रिदोषजं
 काशमपित्रयं च ततोद्भवं च स यजं प्रहृत्या तस्य पीनश्वासमुरः कृतं च यस्मात्तामेकादशमग्ररूपं गुरु
 पदिसंहिरसायनं स्यात् ८६ तु गान्धारी च पावित्री भागी कटकशृंगिका कटफलं पुष्करं वासेक्षि
 पेद र्धपलोन्मितां ८७ इति कंठकरीरु रीतकी पाकः त्रिवर्गे जोवती दंती श्वदंष्ट्रा चित्रकंशटी गवाक्षी
 विश्वमुक्ता च विडंगा निहरीतकी पलोन्मितानि चेतानि पलान्यष्टावरुक्करात् तावत्पलं च धृत्वा
 सुरास्य तु षोडश जलद्रोणा ह्यक्षायां चतुर्भागावशेषितं शीतपूतं रसं भूयः काथेय्यस्त्रिगुहो गु
 डः २०० लेहं पचेत्तु तं तावद्यावद्वापलेपनं अवतार्य जतः पश्चाच्छूर्गो नीमानि दापयेत् त्रिवर्ते वती कं
 दचित्रकान् द्विपलांशकान् रालात् त्रिंशत्परिचं चापि नागं स्वापिषट्पलं द्वात्रिंशत्पलकं चैव चूर्णे दत्वा

त्रिधापयत् ततोमात्राप्रयुजातजीर्णहीरोरसायनं पंचगुल्माश्चमेहशुष्कांशुगंरुन्मकं जयेदर्श
मिसर्वशितथासर्वोदराणिच रसायनंवरंचैवमेधाजननमुन्नमं गुडः श्रीवाहशालोयंदुर्नामारिष
कीर्तितः ५ इतिस्मरणापाकः पादाधाम्ययवायजाजिह्वयैश्चवाग्नीसिंधुद्रवैः सम्येयस्यजमोदकी
दरिपुभिः कृष्णजटासंयुतैः सव्योषेसफलविकैसत्रुटिभिः त्वकपत्रकैरोषधैरित्यक्षप्रमितैः सतेलकु
कुडवैः साध्विचिचतमुषिभिः ६ गतेरामुलकीरसस्यतुलयासाध्वंतुलाध्वंगुडात्पक्वयोभिवजावले
रुवदयंप्राक्भोजनात्भक्ष्यते येकेचिद्गृहणीगदाः सगुदजाः काशाः सशोषभयासश्वाससम्प्रपथुः
सहोदूजाकल्पाणकस्तान्जयेत् ७ इतिकल्पाणागुडः सुपक्वपथ्यापलपंचकंचमूत्रेगवांप्रस्थमितेवि
पाच्य प्रत्येपुनः कांजिकदुग्धतक्पक्वाततोनिष्कलिकाविधेया ८ योषंजवनीकुडजस्यबीजंमु

सजलेडाडिममस्लेवेत्सं सधानकीपुष्पमजाजियुग्मं करणजदामोरसंसवित्वं सोवेचेलं सैधवमसं
 किट्टकं जंघाममज्जातिविषाचपाटा लवंगजातीफलतुर्यजातान्येतानि तुल्यानि च तत्र जातं कपि
 स्पमंडूरमयोदशं शंसमस्तचूर्णाईमितामिताच अननपथ्यापरिपूरणीया सूत्रेण पुक्तोपरिवेष्टि
 नायाः ११ स्थाल्यां न तस्माक्रमशो निधाया तृणानि मुक्त्वा परितो विमुच्य मंदग्निना पाच्यमथो विशु
 ष्य विधाय शीतामधुनिःक्षिपेच्च ताः सेव्यमानाग्नेरुणी प्रमेहश्वासामहा वह्निकराः सुवृष्याः ।
 वृक्षामचातापहश्च पुष्टिप्रदायकाः क्षौद्रमयाः प्रदिष्टाः १३ इति मधुपक्वहरीतकापाकः प्रस्थाईचक
 र्णाचूर्णां कास्मीरं चतुर्दशकं द्वादशप्रस्थमात्रं तु गोदुग्धं तत्र निःक्षिपेत् लोहकटाहं सुदृढं रकीकृत्य नि
 धापयेत् मृद्ग्निना पचेत्तत्र धतुं दद्यात्पलत्रयं शर्करायाः विशुद्धायाः पलानि दशानिः क्षिपेत् शीतो

भूतेततःपश्चाच्चूर्णीनीमानिरापयेत् चातुर्जीतं देवपुष्पं पिप्पलीमूलचित्रकं जातीफलं जाति
पत्रीकुवेराहंकवोवकं शतावरीवाजिगंधागोक्षुरं हवुषाशदी वृक्षाम्लनागरंधान्यकवरीवंशलोच
नं १८ मृंगाटकं कशेरुं च मुस्तामोचरसंतथा वृक्षदाहदेवदास्तगरंचयवानिका कृष्णागुरुः
पद्मफलंतथाचेक्षुरबीजकं सर्वान्येतानि संचूर्ण्य पृथग्गर्दीहयमितान् अभ्रकंच तथा मूलं ना
गरंच मृतायसं पयसा शोधितं नागं पूर्वाशेन विनिःसिपेत् काश्मीरकावलेहयं दुर्बालानां वल
प्रदः वलमोजश्च पुष्पायुः सकुमारस्य वर्धनं २२ क्षीणोद्विग्नान् वृक्षान् वलमांसविवर्जिताः ।
अवायरहितानां च धातुवृद्धिकरः परः २३ वातिकाः श्लेष्मिकाश्चैव व्याधयः संभवन्ति ये तेषां नाश
करः क्षिप्रंतिमिराणां यथासर्वि २४ श्लेष्मिकेशरावलेहः भल्लातकं हि पृथक् च दोषादुग्धे विपाचयेत् ।

पा० व०

१६

द्विप्रस्थं च धृतं दद्यात्प्रस्थं शुद्धा च शर्करा त्रिफला विकटं मसामं जिष्ठा धान्य जीरकं चातुर्जातकरा
वेरय विषयं च केसरं लवंगं जाति कं भोलं विहारी कंदमुत्तलं वंशजलोहताम्रं च कर्पूरं रवदिरं त
था प्रस्था र्दनिः सिपे चूर्णं भक्षयेत्प्रत्यहं रक्तपित्तं च कुष्ठं च दद्रुपाया विचर्चिका च कितं वा
तरुं च प्रवहत्पुष्पशोणितं अंगविस्फूरवाधिव्यं शैथिल्यं च कलोलुपं विजयेत्सर्वपित्तानि वा
तव्याधि विनाशनं ३० इति भल्लान्तकपाकः द्राक्षा प्रस्थं क्षालयित्वा जलेन घ्राया शुष्कं सिपे द्वा
डेमध्ये गोक्षरितत्पाचयेदष्टगुण्ये रक्षा लोड्यस्थापयेकशेषं तस्मिन्पाके प्रसिपे दोषधानि चूर्णं कृ
त्वा च स्रपूतानि तानि पर्यटति विषामूर्वा पटोलं धनवा लुकं हरीतक्यास्तथा चूर्णं शमं शर्करया
युतं तेन सीरेण योज्यं तदिदं र्याः कंदमेव च ३३ घृतेन नवनीतेन पिंडी कृत्वा तु भक्षयेत् पित्तसंग

राम

१६

हृत्पाण्डुकामलातिनृषापहं भूयोमूर्छातृषाहिकातमकप्रदराश्रमहीमेहपितार्शकुण्डचनाशयस्या
शुनिश्रुतं ३५ इतिडासापाकः जातिफलानांशतपंचकंच दोषोनदुग्धेनविषाच्यसम्यक् शि
तातुलांचात्रघृततुलांशं दद्यात्तुमायाः कुडवैकमेव ३६ कर्पूरककोललवंगचूरांश्चिजातकंमोच
रसंएथकपलं भक्ष्यंचसम्यक् सकलामयघ्नं सप्रवासकाशगृहणीप्रमहंदुर्नामकंक्षैरायप्रतिह
यंचनिहतिकुर्याद्वलवीर्यपुष्टिं इतिजातीफलपाकः वातारिबीजं प्रस्थंतुसुपकंरवंडत्प्रस्थ
द्वयंसिपेत् अथरांसचतुर्ज्जीतं गृथिकं वनिकचयकौ शिन्नामिश्रीशटीविल्वं दीप्यौजीरेनि
शायुगं अश्वागंधावलापादाहवुषावेल्लपुष्करं श्वेदंघ्रावालकंदारतवूकंवालकंवरी ४१
रवंतानिपिचुमात्राणिचूर्णिताविनिलिपेत् भक्षयच्चयथासात्संप्रभातेनित्यमादरात् ४२ वात

पा० व०

७

आधिभवंशलेशोक्कृद्विंतथोदरं अनाहं चाल्मरीरुल्ममामवातंकदीग्रहं तथाहिध्माश्वास
काशवातयाधिगलामयान् अर्दिताक्षेयविश्वाचीग्रधुसीचापतानकं ४५ पक्षाघातापुंगवा
तंभेगदंडापतानकं मन्यासंभं हना संभं नाशयेदतिवेगतः आमवातजैडेषुकेशरीकथि
तंशुभं बलकृदंहरागोवृषः पुष्टिरोधातुसाम्यकृत् ४६ इतिवृहदेरंडपाकः वनेचरीवीजक्षिपे
क्षिप्रस्थमुष्णोदकेयामचतुष्टयंच विधर्षयेद्वस्त्रद्वेचगाढं यावद्भुनिस्तुषनिर्मलंच छायाविशुक्कं
चतुष्टयचूर्णक्षीरेयचेदोरागमशेषपादं दद्याद्धृतं प्रस्थयुगंचतस्मिन्विपाचयेन्मंदहताशनेव ४७
चूर्णक्षिपेच्चागुरुजातिपत्रीजातीफलं नागरदेवपुष्पम् आकल्लकंजीरकपिप्पलीचित्रिजातकं
केशररुस्ति संज्ञं ४८ कर्पूरकंकोलसमुद्रशोषभल्लातेकं केशरहं स्यादं विषं कुवेरं सुरसानजा

राम

१७

तेचीनीकवावेत्तुरक्रंचवीजं सर्वेक्षिपेच्चैवपलार्धमानेनचनागवंगौ दद्यात्तथा मौराकलं
चकंदंश्रयः कुबेरं चतथाहिफेनं ५९ पलप्रमाराणाचविनिःक्षिपेच्चपुस्त्यद्वयंतत्रसितोच
दद्यात् शीतैश्चतत्राशुमधुप्रयोज्यं यद्वा सुपाकेकुडवद्वयंच ५२ स्थितं सुभांडेचसुधूपिते
चरवादेततोवन्निबलानुसारं द्राक्षाफलकाकदलीफलंवाप्रियालमज्जात्वथशर्करावा घृतं
तेनयुक्ताश्चतिलोश्चभक्ष्याविवर्जयदस्तरसान्द्रदैव वश्यंचरामांकुततेसकामांमेधाकरंश्रुज
रंदिनांते ५४ अनेनसाम्यंतिचसर्वरोगाः श्वासेश्चपांडवामयराजयत्नाः कासश्चाहिकाम्ब
पथुश्चमेघाः सर्वेप्रणाम्यंतिचवायुरोगाः दिनेदिनेकामसमानरूपोजयेन्नरः कामिनिकामयू
थं येहीरावीर्याश्चविनष्टवीर्यायेच्चैवरंघडांवहुवायुयुक्ताः तेषां विकाराः प्रप्रशपंप्रयांतिनरोभं

पा० व०

१८

वेङ्गीमपराक्रमश्च इति वरुत्कपिकच्छपाकः निक्षिपेत्त्रिदिनं मूत्रे गवांगुर्वीहरीतकीम् तत्रै
चैव गवामेव त्रिदिनं तां विभावयेत् स्वेदे ये दिनमेकं तु दशमूलं भस्मा सह ५० निर्मज्जा च ततः कृ
त्वा चूर्णेनापि विडादिना संपूर्य्य वेष्टयेत्सूत्रे निबुकायां रसे पुनः मज्जाये दिनमेकं तु धनं जयहरीत
की प्रत्यहं भक्षयेद्दर्दप्रमारो न नरः सरा ६० वर्द्धिनी जाठरस्याग्रे रामा तीसारपाचिनी सुशीते
शर्कराप्रस्थं दयमत्रा विनिक्षिपेत् चातुर्जातं करणा विश्वमज्जा जीरह नं जलं राडिमं रसजं धा
न्यं रजनीपट्टवासकं वंशजातं तवत्तीरं प्रत्येकं तु पलार्द्धकं जीरकस्या लेहोऽयं प्रदराय हरः परः र
क्तपीतं मुरवं गदं प्रमेहं कृच्छ्रकाश्मरी जीरगं ज्वरं तथा दाहं पीनसांसिनि नाशयेत् ६५ अंगपुष्टि
बलारोग्यजनको वीर्यवर्धनः इति जीरकपाकः शतपुष्पं सह संतु घृतप्रस्थे विपाचयेत् घृतप

राम

१८

पकीकृतेपश्चान्मधोक्षित्वातथोपधं सिताप्रस्थं चतुष्कं तु चातुर्जातं पलपलं ६६ द्विषट्प
लं च मृदीकामाक्षिकं पलच धारासत्वं पलान्यष्टौ पश्चात्स्थाप्यं सुकंभके जीर्णज्वरेक्षयेका
सेवन्निर्माद्ये प्रमेहजे प्रदरेरक्तदोषे च कुष्मांशस्त्रिप्रसशस्यतेनेत्ररोगेषु पूजितः इति शतप
त्रिकापाकः पुनर्नवामरादातदमूलजलाठके ६८ आर्द्रकस्य रसप्रस्थं गुडस्य चतुर्लापचे
त् सुसिधेऽग्नौ पचेद्देलात्तकचव्यं कार्ष्णिजं पथकं चूरीकृतं क्षिपेत्तीतो मधुनः कुडवं क्षिपेत् ले
हः पौनर्नवमा मशोकशूलनिघ्ननः ७१ कासस्वासा रुचिहरो वलवर्गाग्निवर्धनः इति पुनर्न
वापलेहः खर्जूरं द्वादशपलं गुडस्य च पलाष्टकं पलानि सप्तरवंडस्य शुक्ला चैकं पलं तथा
पिप्पली मरिचं चैव कर्षद्वित्रिप्रमाणातः ७३ सुगंधिप्रतिकर्षं च चव्यचित्रकयोः पित्तुः सुसि

फ० व०

१८

धेनिःसिपेतत्रद्वारणीमानिभक्षयेत् खर्जूरपाकोवलकृतस्यकासनिवारणः कंपवातचक्षीण
चस्वालकासनिवारणः बालानां पुष्टिजननोमेहप्रदरनाशनः रूपदोषहरणो वृषः कामसंज
ननःपरः ७६ इति खर्जूरपाकः पटकासप्रस्थमेकं क्षीरदोषविपाचयेत् घृतप्रस्थसमायुक्तं
पाचयेन्मृदुवर्तिना ७७ सोदाभूतेसिपेतत्रप्रस्थार्धं मधुचैव हि खंडप्रस्थद्वयंचैवस्निग्धभांडे वि
विधिसिपेत् ७८ शस्त्रेभूतेसिपेतत्रचूर्णांनीमानियत्नतः चातुर्जातं लवंगानि पिप्पली च पुन
र्नैवा नागार्जुनी स्वयेगुप्तागोक्षुरपिचुमात्रकं मंजिष्ठा च। श्वगंधा च सप्तमात्रपथकपथक ८०
आकल्लकंतथा कर्षकुडवंडे पलायके निर्गुडिके मुक्तमूलं पलमात्रं प्रयोजयेत् नागबलासमेतं
चवागाभ्रचसमंतथा लोहं शूलं समंचैव विचूर्णाशा राकंदं ८१ धारासत्तंग क्षीरी पलायं च

सम

१८

प्रकल्पयेत् कालकंचंदनमासीकजूरवंशलोचनं जातीफलंजातिपत्रीकेशरंरक्तचंदनंफलं
 पात्रंचरातव्यंभक्षयामात्रयानरः श्वासंकांशतथापांडुप्रमेहंवीचनाशयेत् योनिदोषंरजोदोषं
 प्रदरंपंचधातथा बहुमुत्रंभवेदस्यप्रभारस्यतिनसंशयः स्त्रीणांचकुरुतेपुष्टिं बालानांचांगव
 र्द्धनम् ८६ बलवीर्यकरेपुसांपडवासंसदोषं अतिपरवासपाकः प्रस्थंतुपिण्यलीचूरालीरे
 पलशतद्वये पचेन्मंदाग्निनाधीमान्घृतप्रस्थेनसंयुते घनीभूतेमधुनिभैसुगंधीनिविनिः
 क्षिपेत् ८८ खंबुप्रस्थत्रयंस्मिन्प्रस्थार्धमधुचेवच सुनिष्पन्नेवलेहेतुर्द्व्याणीमानिदापयम्
 न जातुजातंपंचकोलंमरिचंतगरंतथा जातीफलंजातिपत्रीदेवप्रुष्यंचचोरकं आकल्लमेधिशोषं
 चअंगरंजीजीरकद्वयं शतप्रुष्याशुठीधान्यंविडंगंताम्रमेवच ८२ सुवर्णमासिकंलोहंप्रत्येकं

पा० व०

२०

पलाईकं तुगा कर्पूरयोः शुकोऽश्वरामेयां विनिःसिपेत् सुनिध्यन्नो वले हस्तुः स्थाप्यो वै शुभ
भाजने सदा सेव्यो नरैर्यो अयुर्मधा भिकां सिभिः शुक्रवर्धिकरो त्याश्रुवाजी करणमुत्तमे
वली पालितनिर्मुक्तः पूर्णधानुप्रजायते अनेन सेव्यमानेन स्त्रीशतं मतेनरं सर्वो रोगविनिर्मुक्तो ह
ठकायो महावली ८५ तेजोवर्धिकरो त्याश्रुकंदर्पो कंत रूपकः यथा वलं नरैः सेव्यो स्त्रीपुंभिर्बाल
वर्धकैः ८६ अशीते वातजान् रोगान् नाशयेदतिवेगतः तयाष्टादशकुष्ठानि विशानमेहमरोच
कं ८७ गुल्मं ह्रीं तथा श्वासं काशं च तमकादि कं जीर्णज्वरं मूत्रकृच्छ्रवर्धिप्रदं रपांडुतां वातरं कं
रक्तपित्तं तथा वातदराणि च मध्वाधिमपस्मारमुन्मादं नाशयत्यसौ ८८ गुणान्या च हस्तुः कुर्या
दोगाती वा विनाशयेत् नराणां मभूतं त्वेते देवानां च यथा मुधा १०० इति ब्रह्मसिद्धिप्यलीपा कः।

रभ

२०

सुशल्यास्तुपलान्यथैतुलाक्षीरेविपाचयेत् सर्पिदिकुडवंदेयंखंडं कर्षेशतंतथा गुंडपलचतुक्कं
चमजात्रीणिपलत्रयं जातीफलंलवंगंचकुंकुमंचचतुर्वर्तं मांसीर्यर्कटवीजानिचानुजातुं
कदुत्रयं जातीपत्रकदंतीचप्रत्येकंपिचुमात्रकं ३ त्रिकर्षयोदकंकुर्प्यादेकंभक्षयेन्नरः धातुक्षी
रांवलक्षीरांवीर्यक्षीराग्निक्षीराकं ४ कासाश्वसातचिपांडुदौवल्यंविषमज्वरे प्रमेहंशुक्ल
गात्रंलंबलितंपलितंतथा ५ वातजाव्याधयः सर्वेक्षयंजांत्यस्यसेवनात् सुप्तध्वजोपिचेत्
स्यसेवनाद्भजतेशतं ६ नारीणाप्रौढकंवर्ष्यमानगर्वजुषांभृशं सुशल्याविरयंपाकोकंतिपुष्टिवि
वर्धनः ७ स्त्रीणांप्रसूतिकानांचहितोऽत्यंतसुपुत्रदः बंधानामपिनारीणांसेवनान्नात्रसंशयः
८ अतिमूशलीपाकः नागरस्यपलान्यथैधतस्यकुडवंतथा क्षीराढकसमायुक्तंखराडस्याधशं

पा० व० नंपलं ८ कोषविजातव्यं द्रव्यात्पत्येकेचपलंपलं नचखादेदग्निवलंपयथास्मामवातप्रशमनं एम
 धातुपुष्टिकरंपरं १० बल्पमायुष्यमोजस्यं वलीवलितनाशनं इत्यामवातादौ मुंठीपाकः
 २१ मेथिकायाः पलान्यष्टौ शंखाश्चाष्टपलानीच तयोश्चूर्णं परेपूतं दुग्धे मृद्धिग्निनापचेत् दुग्धा
 दकषु गंगयधुनमष्टपलं हीयेत् १२ ततावत्सुपचेद्यावद्भवेदतिथिनापयः पुनः पचेत् १३ नैस्त
 त्रदत्तादकमितं सितं ततः पाके सुविज्ञाते ज्वलनादवतारयेत् मरिचं पिप्पली मुंठी करणमूलं सचि
 त्रकं यवान् जीरको धान्यं कारवी शतपुष्पिका १४ जाती पलं वरीत्तकचपत्रकं भद्रमुस्तकं १५ गृ
 हीयां त्यलमेतेषां सर्वेषां च पृथक् षड्विंशतिनागरं तत्र मरिचं च षड्विंशति र्षां चूर्णं परिक्षिप्य सम्यक्
 समिश्रययेत् एतत्तु भेषजं प्रोक्तं मेथिकापाकसंज्ञिकं भक्षयेत् पलमात्रं तु तद्यथाग्निवलंतथा ॥ २१

आमवातं निहत्येतत्सर्वाश्चपवनामयात् १८ । ज्वरंश्चविषमांहेतिपांडुरोगंसक्रामलं हात्पु-
न्मादमपस्मारंप्रमेहान्मान्वातशोणितां अस्त्रपित्तंशीतयित्तंशिरःपीडाद्गामयं प्रदरंस्मृति
कारोगं हन्यादेतन्नसंशयः १९ वपुषःपुष्टिकृदल्पावीर्यवृद्धिकरंपरं इत्यामवातादीमेधिपा
कः पुरारंगपीनमानायकूष्मांडस्यफलं दृढं तद्दीजाधारवी जत्वकृशिराश्रयं समाचरेत् तत
स्तस्यतुलां नीत्वापचेज्जलतुलीन्मते २० अतिसूक्ष्मानिरवंडानिकृत्वा तस्यतुलां पचेत् तस्मि
न्नीरेऽर्धं शिथेतु यत्नतः शीतलीकृते २१ तानिकूष्मांडं रवंडानि पीडयद्दृढवाससा पलतस्त
ज्जलं नीत्वा पुनः पाकाय धारयेत् कूष्मांडं शोषयद्दुर्मैतामुपाचेततः क्षिपेत् क्षिप्त्वा तत्र व
तः प्रस्थं कूष्मांडं तेन भर्जयेत् मधुवर्गां तदा लोकापतज्जलं तत्र तिष्ठि क्षिपेत् सितायाश्चतुलां

पा० २०

२२

तत्र क्षित्वा तल्लेख्यपचेत् सुपकेपि प्लीशुठीजीराणो वेषलेप्यकृ पथकपलार्धधान्या
कपत्रैलायूरिचंत्वचं २६ चूर्णमेवांक्षिपत्तत्र धृता र्धसौद्रमावयेत् एतत्तलमिदं खादेदथवा
ग्निबलं यथा खंडकुष्मांडले होयं रक्तपित्तं विनाशयेत् पित्तज्वरं तृषादा प्रदरं कुशतं
वमी २७ स्वरभेदे सह दोगं कासं श्वासं क्षयं तथा नाशयत्येवृक्षेपि वृहतां बलवर्धनं २८ इ
ति रक्तपित्तादौ लघुखंडकुष्मांडावलेहः पुराणं पीनमात्रीयकुष्मांडस्य फलं हृदं तृदिजाधार
वीजत्वक्शिरासून्यं समचरेत् ३० ततोऽतिसूक्ष्मखंडानि कृत्वा तस्मिन्नुत्तमं पचेत् गोदुग्धस्य
युग्मे मंदग्नौ चाचालयेत् शनै ३१ शर्करायास्तलायुग्ममक्षं गोघृतं प्रस्थमात्रकं प्रस्थार्धमा
क्षिपेच्चापि कुडवं नारिकेरकं ३२ प्रियालफलमज्जातं क्षिपेच्चिपुरीषलं क्षिपेदेकत्र विपचे

राम

२२

ल्लेहवत्साधुसाधुयेत् त्रिवक्त्रकं समालोकज्वलनादवतारयेत् कोष्मेतत्रक्षिपेदेपां च
रंगितत्पुवदाम्यहं सकोत्तः शतपुष्पायाः अथजीरोजवानिका गोक्षुरक्षरकः पथ्याकपिक
छफलानिच ३५ सप्तमात्रकसर्वेषामस्युग्मं पथरुपथरु धान्यं कपिप्लीमुस्तामश्वगे
पाशतावरी तालमूलीनागवल्गावालकं यत्र केशटी जातीफलं लवंगं च सूक्ष्मे लाहुरेति
लिका शृंगारकः सर्वफल ०० मित्रं पथरु चंदनं नागरं नागधात्रीफलं चापिककं प्रत्येकं
पंचकं धारिचत्वार्येता निनिःक्षिपेत् फलद्वयमुसीरस्य मषाणां स्मोषणास्य च ३६
पश्चात्तथाप्यः श्वत्सेनभाजने मृगमयेन वे कूष्माण्डस्यावलेहोपं भक्षितः पलमात्रया ४०
यथावन्निबलं चाथभुक्त्वा रोगान्चिनाशयेत् रक्तपित्तं शीतपित्तमम्लपित्तमरोचकं ४१

पा० व०

२३

वक्रिमांघेतथादाहं तस्यां प्रदरमेव च रक्ताशोपितया धर्दिपापां दुरो गंच कामलाम् ४२ उप
दंशं विसर्प्य च जीरोच विषमज्वरं लेहोयं परमं वृष्णं च रुग्णो बलवर्धनः क्लीबलनाशनश्चायं म
हान्वाजीकरायुगीः इत्यपि खंडं कुष्मांडं शतावरींश्चित्रतुहा वृषो मुंडतिका वला ४४ तालमूली च
गायत्री त्रिफला च त्वचस्तथा भार्गो पुष्करमूलं च पथकं पंचपलानि च ४५ जलदोरो विवक्तव्य
मष्टभागा वशेषितं दिव्योऽधिहतस्यापि माहिलेन हतं स्पवा ४६ पलद्वादशकं देयं रुक्मलोह
स्पचूर्णितं खंडतुल्यं धृतं देयं पलखोडशकं बुधैः पचेत्ताम्रं मये पात्रे गुडपाको मतो यथा प्रस्था
र्द्धमधुनो देयं शुभास्मजतं कंठ्यं च शृंगी कृष्णा विबुंगानि शृंगी जाती फलं पलं त्रिफला धान्यकं
पंचद्वयं मरिचकेशरं चूर्णं दत्वा सुमयितं तस्मिन् भण्डे निधापयेत् यथा कालं प्रभुं जीतविडा

राम

२३

लपदमालकं गव्यक्षीरानुपातंचतमोभुंजीतसात्प्यतः रक्तपीतंक्षयकासपक्तिसुलंविशे
षतः ५१ वातरक्तं प्रमेहाचशीतपित्तं वल्लभं श्वयथुपांडुरोगंचकुण्डलीहोदरंतथा अना
हंमूत्रयंश्रावमम्लापित्तंनिहतंच चक्षुष्यं बृहत्तं वृष्यं मंगलं प्रातिवर्धनं ५३ श्रीकरंला
घवकरंरवंडरवाद्यं प्रकीर्तितं ककारपूर्वकं यच्च मांसं चानूपसंभवं ५४ वर्जनीयं विशे
षं रवंडरवाद्यं समश्रुता लोहोत्तरवदत्रापि पुरनादि क्रियव्यं ते न पुनमाक्षिके रौवसिलमेव
हि मांसं दिव्योद्यधमनःशिलः कक्त्रलोहं गजवेलि इति लोके ५६ इति रक्तपित्तादौ रवंडस्य
घलोहं शतावरी मूलं कलंकल्लाक्षीरंचतुर्गुणं क्षीरतुल्यं धृतं गव्यंसितया कल्लतुल्यया
५७ शेषं शेषं पचेत्तनुपलाईलेह्येत्सदा रक्तपित्तं ह्यम्लापित्तं क्षयं श्वासं च नाशयेत् ५८ इति

पा० पा० शमावरीपाकः पटापटोलदलचंदनधान्यधात्रीवासावरंगदलनागकराभाभ्यामि लेहःशि २४
नाज्यमधुभिःशिलयाचपिंडीहंत्यम्लपित्तवमनातचिदाहमोहं ५८ खालित्यमेहतिमिरव
राशुक्रदोषान्भुक्तानरःशततमामलकारसेन वधोप्यनेनहिभवेतरुणोरिरंसुवाताप्रयान्न
रिवलमाशुविनायश्च ६० इत्यम्लपित्तादौपाठाद्यवलेहः कुडवंनारिकेरस्यसहस्रं दद्यादियेवंतं
स्रभ्रवंडकुडवंसर्वमेतच्चतुर्गुणं आलोड्यनारिकेरस्यजलेमृद्वग्निनापचेत् नारिकेलजला
भावेगच्छेपयसितपचेत् धान्यकंपिप्लीमूलंचातुर्ज्जातंविचूर्णयेत् प्रत्येकंदं कमात्रंमुशी
तेतस्मिन्निनिक्षिपेत् ६३ पलमात्रस्तदक्षौपिभक्षितं प्रत्यहं नरैः नारिकेरस्यखंडोयंपुंस्त्वनिद्र
वलप्रदः अम्लपित्तंरक्तपित्तंशूलंचयरिणामजं त्रयंप्रक्षपयेन्नित्यंशुक्रदार्बनलोयथा ६५। २४

पलगव्य घातं ते नना रिकेलभर्जनं इति नारिकेलपाकः प्रथमचनारिकेरस्य सूक्ष्मं दधेरि
 पेयितं निःकुलीकृत्य कुष्माण्डखंडानामाटकं ६६ पलं व्यधत्ते नातद्वयं भर्जयेद्द्रव्ये घृते तु कु
 डोवा निमते ततस्तत्र क्षिपेच्छुद्धं गोदुग्धं चाष्टको निमित्तं पचेत्सर्वाणि चैकत्र मृदुना वह्निना भिष
 कं सुपक्वं शीतलोतत्र चूर्णं कृत्य विनिःक्षिपेत् सूक्ष्मे लाधान्यं कंधात्री क्षिपेत्पयो जले दंजलं
 उशीरं चंदनं शङ्खं गण्डकं केशरं कं लवणं च कंसकं चूर्णं कर्षयुग्मं पृथक् पृथक् सर्वं संमिश्र
 येदेतद्राजने मन्मथेन वे फलमात्रमिदं प्रातर्भक्षयेच्च यथानलं हयं हवयति क्षिप्रं शूलं च परि
 णामजं ७१ नारिकेलखंडोयं अग्निं भाषितः पुरा ओजोवर्धप्रदो वृषः पुंस्त्वनिद्रावलप्रदः ७२
 इत्यम्लपितादौ रूहन्नालिकेरखंडः दशमूलकरणा वह्निं कपिकच्छूलि विभूतं कटफलं गरिचैव

पा० व०

२५

पिप्पलीमूलसंयुतं रक्तरोहितकादंतीदास्ताज्जीनिशाहयं धात्रीजंतुघ्नशिरवरीशृंगादारु
पुनर्नवा ७४ धान्यकंदेवकंसुमंराजवत्सस्त्रिकंदं वृद्धदारुकुवेराक्षौमूलंवीरराकोद्रवं ७५
सतेषांपलधुग्मंतुभेषजांनोपथकृपथकृ आठकंचैवपथ्यानांजलदोशोपचेद्विषकृ ७६ सु
खिन्नाचयदापथ्यामधुमध्येविनिःक्षिपेत् गुरुपदेशादिधिविद्विदिनंचततः परं पुनःक्षिपे
त्संचदिनेतथाचदशवासरं नीरसोभाभयापश्चात्तद्भादेसंनिधापयेत् ७८ विमलेसुदृढे
क्षौद्रपरिपूर्णेचयत्नतः चातुर्ज्जीतकरणानांमुपूर्वामष्टपलोन्मितं ७९ पश्चात्पूर्वोक्तभांडे
क्षिपेदुक्षिपरायराः धन्वंतरिकृतोयोगोलोकानाहितकाम्पया ८० भक्षयेद्योनरोनित्यंरोगाः
नस्यंतिसर्वतः श्वासंकासंक्षयंचैवधृदिमेहंमदंभ्रमं मुखंरोगंतथाहस्मामरुचिंवाहिसाद्यतां

सम

२५

सकृत्स्त्रीहोदरागांचरुद्धिचविषमज्वरं ८२ मूत्रकृच्छ्रप्रमेहंचवातारक्ततुंदररां रुजंचवातसंभू-
तांतथावक्षुगुदोद्भवं रक्तपित्तंश्लेष्मपित्तंसिध्मदद्विचर्चिकाः कुष्ठमर्शस्त्वयास्मारंपांडुरोगं
सकामलं ८४ मधुपक्षेतिविरघ्यातालोफानांहितकाम्पयासेवतेयोनरोनित्यंपूर्वोक्तान्वैवप-
श्यति ८५ इतिमधुपक्षहरीतकीविधिः श्वासादोरिवन्नाहीविल्वयवगोक्षुरकोरुवृक्षिष्ट-
त्रोद्भवातुषजलेर्मधुनावलीढा वक्तृत्वविक्रमतिशलमसृग्निमिश्रमामतिसारमपहतिह-
रतिकायां ८६ इतिलघुमधुपक्षभया दशमूलकवायस्यकलेपय्याशतंपचेत् तुलाद्यं गुडंदद्या-
द्योषस्तारंचतुःपलं विजातकंसुवर्गाशेषस्थार्धमधुमोहिमे दशमूलहरीतकाशोफानघ्नतिसद-
स्तान् ८७ ज्वररोचकमेदशः कुष्ठपांडुदगापयान् इतिशोफादौशमूलहरीतकी त्रिकुटुत्रिकला

पा० व० सुस्ताजारकद्वयधान्यं कटुकलंपोष्करं शृंगीयवानीसंधवंविडं तालीसंकेशरं पत्रं त्वगेलाचपलं १५
 तथा जातीकोशं लवंगं च मुराकप्यं राचंदनं पावंत्येतानि चूर्णानि तावत्येव तु मेथिका ८० संचूर्ण
 २६ गुटिकाकाय्यापुरातनगुडेन तु धृतेन मधुना किंचित्वादेदग्नित्रलयथा अग्निश्चकृतते दीसं मेदः प्रो
 मेमहोषधं स्तनौ वपति तोगाढौ स्यातां तालफलोपमौ दृष्टिप्रसादनश्चैव नागीरामुदयप्रदः ॥
 शोको गहननाथेन मेथिकामोदकः सुभः ६३ इति मेथीमोदकः जीरकं रुबुधाधान्यं शतावृक्षदराणि च
 यश्चानीराजिका हिं गुपत्रिका कासमर्दकं ६४ पिप्पली पिप्पली मूलञ्च जमोदः सुवाफिका चित्रकं च पला
 शानि तथा धान्यं चतुःपलं कशेरुं तगरं कुष्ठं तथा हीप्यक्रमेव च गुडस्य च शतं दद्याद्भुतप्रस्थं तथैव च
 ८६ क्षीरप्रस्थसमायुक्तं शनैर्मदीग्निना पचेत् पंचजीरक इत्येषः सूतिकानां पशस्यते गर्भार्थीनां २६

नां नारीणां गर्भदोषाश्च नाशनः विंशतिग्राह्यो योनेः काशं स्वासं स्रवं तथा हलीमकं पांडुरोगं रोगं
धं मूत्रकृच्छ्रं हंति पीनोन्मत्तकुचाः पक्ष्मपत्रायतेक्षणाः ५५ उपयोगानि त्रयो नित्यमलक्ष्मीमल
वर्जिताः ५०५ इति पंचजीरकपाकः जातीरोगाः विनश्यंति न भवंति कदाचन त्रिफलायाः कषा
येण प्रातर्नयनधावनात् १ नेत्ररोगे हरिद्रायाः पलानष्टौ पट्टपलं हविषस्तथा खंडं द्विप्रस्थ
संयुक्तं क्षीरस्यार्धसंतं तथा २ व्योमं त्रिजातकं चैव त्रिवृत्सु संतथैव च जीरकं च विडंगं च देवदारु च
पाथिकं ३ एतानि समभागानि चूर्णयित्वा पलानि च प्रहिष्य विपचेतावद्यावदशे प्रलेपनं ४ तद्य
थाग्निबलं खादेत्कुष्ठवेगं व्यपोहति कंडुविस्फोटदं दूरां नाशनं परमोषधं ५ अशंसिषट्प्रका
रातिरंक्तपित्तं सुदारुणं अम्लपित्तं निहत्याशु पांडुरोगं हलीमकं ६ अश्विभ्यां निर्मितं श्रेष्ठं हरिद्रा

रंडमुत्रमं इतिहरिद्वारं डं अथाश्रपाकः पक्वचूतसोदोराः यावः स्याच्छुधरंडकः धृतमर्धं १०
 नतो योज्यं चतुर्थी संचनागरं नदधर्मविचंदेयंतर्द्धापिप्यलीमता तोयं रंडसमंदेयं सर्वमेक
 वकारयेत् पचेतुमन्मयेभांडेकाष्टद्व्यापुचालयेत् चूर्णान्येषां क्षिपेत्पक्वे जातीफलतलवंगकं
 गुथिकं मुस्तकं च व्याधान्यं जीरकं घृतं १० चुचीभके सरंत्वक् च ताली संपृथक् सिद्धे शीते च म
 धुनः प्रस्थं तत्सर्वमेकतः सन्नीय पंडवत्कत्वा शुभे भांडे निधाययेत् भोजनः दातुं रवादेत्यल्पमा
 त्रप्रमाणकः हंतिरोचकमत्युग्रं स्वासंका संततः सयं पीनसंच प्रतिभ्यायं पीरानं यकृदा मयं अम्ल
 पिता स्वपित्तं च तालुनाशं स्वरा मयं सर्वदुर्नाम रोगं च पांडुरोगं च कांमुक्ता १४ रुदोगं च शिरःशूल
 मानाहमतिदाहं कटुतां शीतपिजं च प्रशाशयति वेगतः संसेव्य भेषजं ह्येतद्दोषितरुणापते २०

होतुं सर्वगुणोपेतं शतायुष्यमनामयं मृतगर्भाचयानारीयाचगर्भोपघातिनि सापिसूते सुतंत
हन्नारायणपरायण १७ वंध्यापिलभते पुत्रं बद्धोपितरुणं भजेत् तुरंगमिव संहृष्टं मतवीरगावि
क्रमः १८ गच्छेत्कंदर्पघोरं गवेगाकुलस्त्रियः शतं चाद्यसहस्रं वामे धायुक्तसुरैः पुमान् सदा
जेषजसंसेवी भवेन्मातृजविक्रमः खंडाम्लकमिति प्रोक्तं भार्गवाय स्वयं भुवा २० वृष्यं च मेध्य
मायुष्यं सर्वपापपुणाशनं ग्रहयक्षपिशाचाश्च अपस्मारघ्नमुन्नमं २१ बल्यं रसायनं श्रेष्ठं
श्रीखंडाम्लसंज्ञकम् इति खंडाम्लपाकः त्रिकटुत्रिफलाजातीफलपत्रीलवंगकं लगेला
त्रंशमंचूराचूर्णादिं विजयाक्षिपेत् सर्वभ्यो हि गुणश्रेता मिश्रयेन्मधुना ज्यतः २२ कर्ष
कर्षप्रमारागस्तु गुटिकाकारयेत्सुधीः प्रातः खादेद्दृढवस्त्रे निशाया कामवृद्धये २३ दुग्धता

बूलभाकपश्चाद्दीर्घ्यस्तम्भः प्रजायते श्वासेक्षये प्रमेहे च पूजिता चरमायनी लघुकामेश्वरस्ये राम
यगुटीगोरक्षनिर्मिता इति लघुकामेश्वरस्य मोदकः गुडचीरवडशः कृत्वा कुट्टयित्वा ससू
हं कृत्वा वट्टम् सवस्त्रे जलयोगेन प्रावयेत् छनेः शनेः विमली कृत्य ततो पञ्चमूर्धजले
क्षिपेत् २७ अधस्थितं घनीभूतं ध्याया शुक्लविधाय च शुभ्रशो वनिभ्रं चूरंगिदूयते २८ ।
उशीरं बालकं पञ्चकुण्डात्री च मौशली सलाहरे रगुकं द्राक्षा कुंकुमं नागकेशीरं २९ पद्मकंदं च
कर्पूरं चंदनं दधिमिश्रितं योषं च मधुजालं च वाजिगंधाशतावरी ३० गोक्षुरं कर्कटीवाजं
जातीकं कोलचोरकं रसाभवं गलोहं शसं मिश्रं कारयेद्दुधः ३१ सत्तानि समभागानि द्विगुणा
मृतशर्करा अमृतशर्करा गुडीचीस्वत्वं मत्स्यां डाज्यमधुपैतं भक्षयेत् प्रातः कृत्वा चरत्पि ३८

तंचपां ददाहमसृग्दरं मूत्राघातं मूत्रकृष्टं वातकुंडलिका तथा प्रेमादादन्तरागान् सोमरोगचै
व तथा वधं जीर्णज्वरादिकांश्चैव निरुन्वात्सत्त्वमोदकः ३४ वल्पो वृष्यतरो मेधोजरा व्याधिवि
नाशकः देवामामृतं यद्धन्वतुष्पाणां तथैव सः गुडची सत्वपिंडोयं स प्रसूयादिनिषेवितः सेवत्सर
प्रयोगोऽस्य ह्युत्तमः परिकीर्तितः सरामासि कस्तु मध्ये स्मृदा हो न फलाः स्मृताः पथ्यं गोधू
मशाल्येन मुद्गादकिमसूरिकाः ३७ शकं त्वदोषलंशं संक्षाराम्लीदित्यजेदुधः दुग्धं च शर्करं
सेव्यं स्वादु सत्वत गोदधि ३८ इति गुडची मोदकः मुशली कंदचूर्णानुक्षीरेण गुणिते पचेत्
प्रस्थं च तत्र दानं चूर्णं मेघां पृथक् फलं ३९ व्योषं त्रिजातं हवुषा शताकाशतमूलिका अजो
जीजीव्यकश्चैव चित्रको गवपिप्ली ४० यवानी ग्रंथिकं धात्री शत्री गोक्षुरधान्यकं अश्वगंधाभ

का० व०

२९

भयामेधाः सिंधुशोषोलवंगकं जातो फलजातो पत्रीनागकेशरं चंद्रं वलाचातिवलानाग
वलमर्कटबीजक अष्टिशाल्मलिनिर्व्यासः शृंगारो वुजबीजकं त्वकंदीरिकावालकंचक्रं को
लाकल्लकंहिमं लुचितानातिलाना तु प्रस्थार्धमिह योजयत भस्म सप्तपलाधं तु पल
मभ्रकलोहयो ४४ सर्वदिग्गुरारवंडस्य पाकं कृत्वा प्रयोजयेत् भैषज्यां नैगशां सर्ववटीः कु
र्व्याद्विचसराः ४५ अथ मुखमितास्तास्तु शुभेह निविचसराः ईषदेवं समभ्यर्च्य स्वादेदेका
महामुरे ततः किंचित्पयः पेयं रवादेदृढकमुत्तमं मंदाग्निगुल्ममेहार्शः स्वासकाशवराक्ष
यात् कामलापांडुरोगं च शुक्रदौरायं च दृक्क्षयं वातरोगपित्तरोगं कफरोगं तथा च ४६ स्वा
जं च वदरं स्त्रीणां शुक्रदौरायं च तं रजोदोषं मूत्रकृष्णमूत्राघातं तस्मिन् मेहरोषं तथा नाहं

रम

२९

कार्यमावलम्ब्य मुल्लङ्घ्य वातरक्तं च हंत्येवः मुशलीकंदलेहकः ५० अग्नि कृत्वांति कृत्वा जो वृद्धि
कृत्वा मरुद्विकृत्वा अग्निभ्यां निर्मितो योगो वलीयलितनाशनः क्षीराशुक्रान्नरान्द्रसुनारीश्च
क्षीरावीर्यकाः जालमूलं पंचले होयं निर्मिता धरणी जले ५२ नास्य नेन समायोगो विशेषाच्छुक्र
वृद्धये इति च हन्मशलीकदावलेहः स्वारिकंदयसेरंगोः दुग्धस्य चतुराठक कुडवंगो घृतं च
वशर्करा समभागिका जारकेद्वयविडंगानि चातुर्जातं सूचूरिर्निहतं स्रुतं वेगं मृतं ताम्रं कर्पूरं कन
कमुकं पलमानं पुरातनं च श्रीरत्नोत्सारकं सत्त्वगुड्याः श्रीलेयं सूक्ष्मचूर्णं निमिश्रयेत् वात
पित्ते रक्तपित्ते ह्युत्तरोह विशेषतः ५६ धातुहृदये च मंदग्नौ सर्वव्याधौ सुदुस्तरे इति स्वारिकपाकः ॥
प्रस्थार्धदेवकुसुमं गन्धुग्धं तथा हं कं धत्ता चर्वाध्वं संयुक्तं शर्करा प्रस्थमेव च शनैर्मदाग्निना पाल

पा० २०

३०

चंचूर्णानीमानियोजयत् नीलोत्पलं पलमितं त्वगेलापत्रकेशवं कर्षोशरसं कर्पूरममगरं तग
रंसमं रोगानां समनेत्वेतत् जर्जरीकृतवर्षारंगं रजयत्सामहाश्वसं काशं पंचविधं तथा ६० व
लीपलितमम्यचुरोगजातं च पोहति इति लवंगपाकः कंकोलोच्चरुदेहिका गजवलावाला
वरेंदीवरीवामावत्सकवीजवारणाकरणाविश्वोपकुलपोषणं बीजानि त्रिपुसीत्रिकंदकक
णाधेडेक्षुराणां तथा मज्जानोवदरीविभीतकशिवाधात्रीपिप्पलोद्वातालीशं शिवकंदलाय
तलतारंगां गेरुवीजकेशं गाधान्यकचित्रकंसुलभं हरीशटी मेथिका ६२ दीर्घायुर्वषभोध
मेदसमहामेदाचकाकोलिका तद्वत्सीरकर्या वसीनिगनिगदिता वह्निस्तथाऋदिका शालू
कद्वयरजिका ह्यपृथक् जीराजमेदहयं माधिशोषमुशलीमांसीसकंसाभिसि ६३ जाती

राम

३०

पत्रलवंगमर्ककरभः कास्मीरं कं दाडिमं चातुर्ज्जातकलोरिकाकुमुदिकाजातीफलं जाति
कादाक्षारवाखवत्कलं मदनकं शृंगादशुभाघरां जंबूपद्मकपुष्कराककरलीकंदीश्वगं
धास्तिनामाघाः शाल्मजिबी जवल्कलरसामूलचपोन्नवं कर्षांसं विजयानुत्तार्धमुल
यादेयायशुत्तंशका ६७ रसरसकभुजंगासारतप्यं च वंगं गगनतरणि सारावेदमुरव्यानुवा
राः द्विगुणितसितमेतच्चूर्णागोलं विदध्यातदनुमधुहविभ्यां प्राप्य पेयं पयोऽनु ६५ यस्मा।
रागृहृणीगंद्युदरजाया नाहदहनोदरागुन्मादानलमादरीर्षिकसनापस्मारमेहास्म
रीशूलंश्वासमुरोचकं ज्वरमुरोरोमं हृमिकामलां पाराडुलं च हलोमकं च जयति श्रीमानयंली
लया ६६ रेतः क्षीणमलं करोति मदनोन्मादेन मेदानलं युक्तागुर्वसनस्य रोगशमनं पुष्टि

पा० व०

३१

का

प्रदं कामिनां पारोदं च पराक्रमेण तुरगं वेगेन तारापतिं कात्याचद्विरदं वलेन सिरिवनं राम
नादेन बुध्या बुधं नाशत्यावधरी करोति वपुषा ल्पावराय लक्ष्मी जुषा श्री कामेश्वर मेव या
जतवया अभ्येति जून श्रियं ६७ इति मत्स्य कामेश्वरो मोदकः स्तेषां नुरुष्का मुफर इति सं
ज्ञां वदंति इति श्री सौराष्ट्र देशे द्विवसार स्वतकुलावतं सा उपाध्याय विरचिते आयुर्वेद प्रका
शे पावलिन नामाध्यायः समाप्तः शुभं भूयात् संवत् १९२० फाल्गुण शुक्ल १३ श्री रामाय नमः

120
2

३१